

Królestwo Polskie w okresie namiestnictwa Iwana Paskiewicza (1832–1856). System polityczny. Prawo i statut organiczny z 26 lutego 1832 r., red. Lech Mażewski, Radzymin 2015

W latach 2012–2014 na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie miały miejsce trzy ogólnopolskie konferencje dotyczące dziejów, ustroju i historii prawa Królestwa Polskiego. W 2012 r. z okazji przypadającej 150. rocznicy reform margrabiego Aleksandra Wielopolskiego zorganizowano konferencję naukową „Próba ustrojowej rekonstrukcji Królestwa Polskiego w latach 1861–1862”. Jej uczestnicy podkreślali, że przywrócenie Rady Stanu z jej funkcją ustawodawczą, powołanie instytucji samorządowych i reorganizacja szkolnictwa stanowiły podstawy reform Wielopolskiego i mogły stać się dobrym fundamentem do dalszych przemian. Jednak wybuch powstania styczniowego i jego klęska obróciły wniwecz te nadzieje. W 2013 r. miała miejsce kolejna konferencja zatytułowana „System polityczny, prawo, konstytucja i ustrój Królestwa Polskiego w latach 1815–1830”. Głównym jej celem było uczczenie zbliżającej się 200. rocznicy powstania Królestwa Polskiego, a także pokazanie i udowodnienie, jak bardzo mylono się pisząc, że „funkcjonowanie tego państewka było obliczone na powolny rozkład i deprawację moralną

Polaków”¹. Na trzeciej konferencji, w 2014 r., zatytułowanej „Królestwo Polskie 1830–1833. Od państwa do rozpoczęcia procesu unifikacji z Cesarstwem Rosyjskim” przedstawiono dzieje i ustrój Królestwa w jego krytycznym okresie od nocy listopadowej 1830 r. do proklamacji stanu wojennego ukazem z 23 IV 1833 r. Zwrócono tu uwagę na przemianę Królestwa od podmiotu publicznoprawnego, który z pewnymi zastrzeżeniami można określić mianem państwa, przez próbe pełnej niepodległości w wojnie z Rosją, do rozpoczęcia procesu unifikacji z Cesarstwem. Przy tym jednak Królestwo pozostawało państwem, aczkolwiek za każdym razem znaczyło to coś innego.

W 2015 r. ukazała się drukiem książka *Królestwo Polskie w okresie namiestnictwa Iwana Paskiewicza (1832–1856). System polityczny. Prawo i Statut Organiczny 26 lutego 1832 r.*, wydana pod redakcją Lecha Mażewskiego. Jest ona próbą ujęcia dziejów, przemian i historii prawa Królestwa okresu wyznaczonego przez namiestnictwo Iwana Paskiewicza (1832–1856). Artykuły w niej zawarte, w głównej mierze historyków prawa, pozwalają po raz kolejny zastanowić się, czy w ówczesnej rzeczywistości powstanie listopadowe i wojna z Rosją musiały wybuchnąć, czy może należało się skupić na tzw. pracy u podstaw? Czy zrywy niepodległościowe przyniosły więcej szkody, czy pożytku? Czy niepodległości nie należało przygotować w inny sposób, a wówczas jej odzyskanie pochłonęłoby mniej ofiar? Pozycja ta potwierdza pogląd, że Polacy nie byli, i nadal nie są, narodem jednolitym pod względem poglądów politycznych, gospodarczych czy społecznych, a obowiązująca dotąd „jedynie słuszna” wykładnia polskiej historii wymaga przewartościowania. Książka składa się z pięciu rozdziałów. Obok tekstów o charakterze naukowym zamieszczono w niej materiały publicystyczne i eseje.

W pierwszym rozdziale *Królestwo Polskie w latach 1832–1856* przedstawiono artykuły odnoszące się do wprowadzenia statutu organicznego z 26 II 1832 r., szkolnictwa, sytuacji gospodarczej w Królestwie Polskim, a także udziału Królestwa w wojnie krymskiej. Lech Mażewski w artykule *Czy były inne możliwości? Królestwo Polskie w latach 1830–1831* zastanawia się nad możliwościami jakie stały przed Królestwem, ale nie w postulatach niepodległości (manifest sejmowy z 20 XII 1830 r. i uchwała o detronizacji cesarza z 25 I 1831 r.), ale w statusie publicznoprawnym, jaki nadał Królestwu Mikołaj I po zwycięstwie Rosji w wojnie z Królestwem Polskim. Autor przypomniał, że po 1832 r., utrzymano instytucje państwowe, choć w okrojonym kształcie w stosunku do stanu z grudnia 1815 r. (zniesiono parlament, zlikwidowano Komisję Rządową Wojny) i nie nastąpiło wcielenie Królestwa do Cesarstwa. Z treści ustawy konstytucyjnej Królestwa Polskiego wynikało, że elementem wiążącym Królestwo z Cesarstwem jest jedynie monarcha, a nie konstytucja. Utrata przez Królestwo w 1832 r. konstytucji nadanej przez Aleksandra I oznaczało brak parlamentu i własnej armii. Była to cena, którą przyszło zapłacić za złudzenia konstytucyjne żywione przez Polaków. Nie było to równoznaczne z naruszeniem postanowień Aktu końcowego kongresu wiedeńskiego, bo w nim nic nie mówiono na temat ustaleń sejmu czy wojska polskiego. W tekście *Szkolnictwo w Królestwie Polskim w świetle monografii Jana Kucharzewskiego „Epoka paskiewiczowska: losy oświaty”*, Wojciech

¹ R. Przybylski, *Klasycyzm czyli Prawdziwy koniec Królestwa Polskiego*, Warszawa 1983, s. 392.

Turek uznał książkę Kucharzewskiego za nadal najważniejszą pracę naukową na ten temat, ponadto dokonał krytycznej oceny jej zawartości w świetle pogłębiających naszą wiedzę badań, przeprowadzonych po 1914 r. Praca Kucharzewskiego została oparta na źródłach archiwalnych i przedstawia funkcjonowanie systemu oświaty po 1833 r. Turek słusznie stwierdził, że po powstaniu listopadowym nastąpił wprawdzie regres oświaty na poziomie gimnazjalnym, zamknięto Uniwersytet Warszawski, ale okres ten przyniósł też szeroki rozwój szkolnictwa zawodowego. Nadal istniały szkoły rzemieślniczo-niedzielne we wszystkich miastach Królestwa Polskiego, w których pracowało więcej niż 40 rzemieślników. Majstrów zobowiązano do regularnego posyłania terminatorów pracujących w ich warsztatach do tych szkół. Oprócz tego organizowano kursy prawne dla kandydatów ubiegających się o urzędy sądowe średniego szczebla. Cieszyły się one dużym zainteresowaniem, gdyż zajęcia prowadzili byli profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego. Główną tendencją w szkolnictwie średnim było rozbudowanie technicznego kierunku kształcenia, kosztem wykształcenia humanistycznego. W dodatku w większości szkół elementarnych i średnich lekcje odbywały się nadal w języku polskim, a wprowadzenie języka rosyjskiego do szkół nie było rozpatrywane na szczeblu decyzyjnym. Z kolei Michał Gałędek w artykule *Główne problemy polityki gospodarczej Królestwa Polskiego w epoce paskiewiczowskiej* zauważył, że ostateczny bilans osiągnięć gospodarczych tej epoki wypada dodatnio. Wymierne efekty przyniosły zarówno inwestycje w sektorze górniczym i hutniczym, jak i wsparcie udzielone przemysłowi włókienniczemu. Podwalin pod uprzemysłowienie kraju należy szukać w konkretnych działaniach rządu Królestwa Polskiego w latach 1815–1830, a zwłaszcza w czasie urzędowania ministra skarbu ks. Ksawerego Druckiego-Lubeckiego.

Drugi rozdział — *Współcześni o Królestwie Polskim w latach 1832–1856* — przedstawia opinie osób współczesnych o Królestwie, jak Józefa Rautenstraucha i Fryderyka Skarbka, byłych członków Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk. Z kolei w trzecim rozdziale — *Początek epoki paskiewiczowskiej: na styku polityki, prawa i administracji*, autorzy skupili się na przedstawieniu pozycji Rady Administracyjnej i Rady Stanu po wprowadzeniu Statutu Organicznego oraz procesu kształtowania się nowego systemu politycznego w Królestwie po nominacji Iwana Paskiewicza na namiestnika Królestwa Polskiego.

W artykule *Rada Administracyjna a implementacja Statutu Organicznego z 1832 r. i problemy utrzymania w mocy dotychczasowego prawodawstwa* Michał Gałędek przeprowadził analizę dyskusji prowadzonej na posiedzeniach Rady na temat sposobu i zakresu wykonania Statutu Organicznego. Autor dokonał próby odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odegrała Rada w procesie wdrażania Statutu Organicznego w system administrowania krajem. Wyjaśnił też stopień udziału Rady w odniesieniu do analogicznych prac prowadzonych przez inne organy władzy: kancelarię namiestnika, Radę Stanu, Komitet do spraw Królestwa Polskiego, czy Departament Interesów Królestwa Polskiego. W drugim swoim artykule — *Rada Administracyjna wobec rekonstrukcji ustroju administracyjnego po nadaniu Statutu Organicznego dla Królestwa Polskiego w 1832 r.* — M. Gałędek przeprowadził szczegółową analizę dyskusji na forum Rady dotyczących organizacji administracji w Królestwie po 1832 r. W ich trakcie poszukiwano odpowiedzi na pytanie o zakres i plan przebudowy struktury biurokratycznej w nowych realiach politycznych i ustrojowych (zniesienie tytułów ministerialnych, rola

dyrektora głównego w komisjach rządowych, rozgraniczenie zadań administracyjnych i wojskowych, wieloznaczność terminu policja, rola naczelników wojennych, kadry urzędnicze). Ponadto dyskusje te wskazują na stan rozwoju myśli administracyjnej w kręgach elity politycznej Królestwa. W artykule znajdziemy odpowiedź na pytanie, czy Rada miała impuls do podjęcia prac koncepcyjnych nad reformą struktur administracyjnych, czy zajęła się tylko przygotowaniem projektów własnej organizacji wewnętrznej i Rady Stanu oraz czy otrzymała od cesarza zgodę na opracowanie projektów aktów normatywnych.

Rozdział IV — *Prawo, nauczanie i nauka prawa* — przedstawia zagadnienie nauczania i nauki prawa handlowego w okresie paskiewiczowskim, wprowadzenia Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych w miejsce Kodeksu Karzącego, kredytu ziemskiego przed i po 1832 r. oraz ogłoszenia ukazu dotyczącego włościan z 7 VI 1846 r. i jego konsekwencje. Anna Klimaszewska (*Nauczanie i nauka prawa handlowego w okresie paskiewiczowskim*) przypomniała, że lata 1832–1856 to okres rządów Iwana Paskiewicza określane mianem „nocy paskiewiczowskiej”. Niewątpliwym dramatycznym wydarzeniem dla polskiej nauki prawa, ale nie tylko, było zamknięcie Uniwersytetu Warszawskiego, co jednak nie oznaczało, że zamarło nauczanie i nauka prawa w Królestwie. Celem jaki postawiła sobie Autorka artykułu było przeanalizowanie systemu nauczania prawa handlowego w stosunku do lat poprzednich i następnych. W nauczaniu tym momentem dramatycznym były wydarzenia nocy listopadowej, w konsekwencji których zawieszono prowadzenie wykładów akademickich. Mimo to następował rozwój tej nauki, a z każdym rokiem ukazywało się coraz więcej publikacji z zakresu prawa handlowego, bowiem zagadnienie to, w przeciwieństwie do innych dziedzin prawa, było uznawane przez cenzurę za obszar stosunkowo bezpieczny.

Józef Koredczuk w artykule *Kodeks Karzący a Kodeks Kar Głównych i Poprawczych* przypomniał, że w okresie namiestnictwa Iwana Paskiewicza, początkowo w zakresie prawa karnego obowiązywał Kodeks Karzący z 1818 r., a następnie Kodeks Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r. Autor przedstawił oba te akty prawne, porównując je oraz zwracając uwagę na zmiany jakim uległ Kodeks Karzący z 1818 r. Ten ostatni, pomimo że nie był jednolitą kodyfikacją oświeceniową, uwzględniał w szerokim zakresie nowe zasady prawa karnego i był dostosowany do warunków miejscowych. Nie przewidywał ani kary konfiskaty, ani kary wygnania z kraju. Był symbolem odrębności państwa, tu Królestwa Polskiego, podobnie jak Kodeks Napoleona. *Kodeks Kar Głównych i Poprawczych* przywrócił konfiskatę mienia oraz wprowadził kary zesłania na Syberię. Najważniejsze miejsce w *Kodeksie* zajęły przestępstwa o charakterze politycznym, ujmowane bardzo szeroko i surowo karane. System kar wprowadzonych *Kodeksem* stanowił instrument walki politycznej z mieszkańcami Królestwa Polskiego. Wynikało to z faktu, że najcięższe kary rezerwowano dla przestępstw stanu, czyli przeciwko życiu, zdrowiu lub czci panującego.

Tomasz Tadeusz Majer w artykule *Kredyt ziemski w Królestwie Polskim przed i po 1832 r.* stwierdził, że zakończenie wojny Królestwa Polskiego z Cesarstwem i towarzyszące mu represje ze strony zwycięzców nie doprowadziły do likwidacji polskiej instytucji kredytowej. O ile po 1832 r. nastąpiło ograniczenie swobód obywatelskich w Królestwie i związany z tym marazm życia politycznego, to nie dotknęło to kwestii natury gospodarczej czy finansowej. Znalazło to odzwierciedlenie w stanowionych rozwiązaniach prawnych. Okrojono wiele gwarancji

odrębności Królestwa od Rosji, a prawo karne nabierając charakteru opresyjnego stało się jednym z instrumentów kontroli społeczeństwa. W tym samym czasie regulacje odnoszące się do obrotu gospodarczego były dostosowane do potrzeb rozwijającego się Królestwa. Dotyczyć to musiało również instytucji kredytu ziemskiego.

Z kolei Lech Mażewski (*Ukaz dotyczący włościan z 7 czerwca 1846 r. a istniejący stan prawny*) zauważył, że jednym z elementów ciągłości między Księstwem Warszawskim a Królestwem Polskim była kwestia agrarna. Regulacja prawna z 1807 r. uległa niewielkiej tylko zmianie w latach 1815–1830, a mianowicie w części dotyczącej położenia włościan w dobrach narodowych. Także sejm w 1831 r. nie zajął się położeniem chłopów w dobrach prywatnych. Pewne *novum* stanowił ukaz dotyczący włościan z 7 VI 1846 r. Mażewski przedstawił go na tle istniejącego stanu prawnego. Przy swoich słabościach, polegających na utrzymaniu istniejącego kształtu ustroju rolnego polskiej wsi oraz dopuszczeniu ingerencji rosyjskiej biurokracji w stosunki między prywatnym właścicielem folwarku a włościanami, ograniczał on pańszczyznę oraz przywracał włościanom prawa rzeczowe do uprawianej przez nich ziemi. W interesie nowej klasy panującej było przeprowadzenie uwłaszczenia, bo bez tego nie dałoby się stworzyć dostatecznie chłonnego rynku wewnętrznego na wyroby rodzimego przemysłu.

W ostatnim rozdziale (*Statut Organiczny z 26 lutego 1832 r. o wybranych instytucjach ustroju prawnego, prawach i wolnościach obywatelskich*) Lech Mażewski w artykule *Regulacja prawna własności i rola własności w Statucie Organicznym z 26 lutego 1832 r.* przedstawił regulacje prawa własności i jej rolę w Statucie Organicznym z 1832 r. Problem ten został poddany analizie z uwzględnieniem regulacji prawa własności w Królestwie Polskim w latach 1815–1832. W 1815 r. istnienie „świętej i nietykalnej” własności wynikało wprost z Konstytucji, w 1832 r. zostało zaś oparte na ustawach. Konsekwencją takiego stanu rzeczy było pojawienie się w paragrafie 12 *Statutu* kary konfiskaty majątku, a własność była rodzajem cenzusu majątkowego stosowanego w przypadku czynnego prawa wyborczego w wyborach do komisji wojewódzkich.

W artykule *Konstytucyjne gwarancje praw oskarżonego w Królestwie Polskim w konstytucji z 1815 r. i statucie organicznym 1832 r.* Józef Koredczuk przypomniał, że Konstytucja Królestwa Polskiego formułowała prawa obywatelskie, w tym kwestie związane z ochroną osób oskarżonych zarówno w prawie materialnym, jak i procesowym. Gwarancją prawa osób stojących przed sądem było przyjęcie w paragrafie 25 zasady, że każdy poddany Królestwa skazany na karę pozbawienia wolności, ponosić ją będzie w Królestwie. Nikt z kraju nie mógł być wywieziony, wyjąwszy wyjątki prawem oznaczone. Kara zsyłki na Syberię przed 1830 r. w zasadzie nie miała miejsca, choć Waleriana Łukasińskiego, skazanego wcześniej, w grudniu 1830 r. wywieziono z Warszawy i jako więźnia stanu zamknięto w twierdzy w Szliselburgu. Podobnie było z karą konfiskaty majątku, którą zniesiono mocą konstytucji z 1815 r. Dopiero Rada Administracyjna 14 IV 1835 r., stosownie do odezwy ministra sekretarza stanu z 2 II 1835 r., wydała przepisy przewidujące konfiskatę majątków osób, które brały udział w powstaniu listopadowym i nie skorzystały z amnestii. Konfiskata mogła być orzeczona rozkazem cesarskim, postanowieniem Rady Administracyjnej lub na mocy prawomocnego wyroku sądów zwyczajnych lub specjalnych.

Autorzy tekstów, głównie historycy prawa, przedstawili tematy znane już w polskiej historiografii, ale *novum* jakie wprowadzili do swoich rozważań, to spojrzenie na wybrane tematy z perspektywy prawa obowiązującego w Królestwie Polskim. Wyłaniają się z nich pewne spostrzeżenia; jedno jest dość przygnębiające — otóż okazało się, że elity Królestwa Polskiego nie zdały egzaminu politycznego, pogrążając sprawy polskie, gdy w tym czasie (lata 50. i 60. XIX w.) innym narodom europejskim udało się odnieść sukces. Włosi doprowadzili do zjednoczenia kraju — powstało Zjednoczone Królestwo Włoch, a Węgrzy otrzymali status współgospodarza w dualistycznej monarchii habsburskiej. Z drugiej strony, pomimo marazmu politycznego, ograniczenia swobód politycznych w Królestwie, rozwijały się instytucje gospodarczo-finansowe, szkolnictwo zawodowe, przeprowadzano inwestycje w górnictwie, hutnictwie i przemyśle włókienniczym. To dawało pewne nadzieje na przyszłość. Prezentowana książka interesująco wpisuje się w, minione już, obchody 200. rocznicy powołania Królestwa Polskiego, które zostały dostrzeżone tylko przez nieliczne ośrodki naukowe w kraju.

Małgorzata Osiecka
(Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa)